

Müslümanlar
ve
Diğer Din Mensupları

**Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla
İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar**

Ankara - 2004

Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları / 4

KAPSAYICILIK AÇISINDAN İSLAM'IN DİĞER DİNLERE BAKIŞI

Doç. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU*

Değerli katılımcılar, her şeyden önce böyle bir tebliğ konusunu niçin seçtiğimi belirterek sözlerime başlamak istiyorum. Farklı din ve inanç mensuplarının birbirleri ile daha yakın ortamlarda buldukları, birbirleri ile ilişkilerinin çok yoğunlaştığı günümüzde, farklı dinlerin birbirini algılayış biçimleri, birbirine biçtiği roller, diğer din mensuplarının konumu gibi konulardaki görüş ve düşüncelerin açıklanmasına daha çok ihtiyaç duyulduğu kuşkusuzdur. Dinler Tarihçisi olarak bizlerin, diğer dinlerin, birbirlerine ve İslam dinine bakışları ile ilgili çok sayıda çalışma bulabildiğimiz halde, İslam dininin diğer din mensuplarına bakışı konusundaki çalışmalarla ilgili olarak aynı imkanlara sahip olmadığımızı burada belirtmek isterim.

Tebliğim, İslam dininin kapsayıcılığını vurgulamak ve bu dinin kapsayıcı olmasının Müslümanların diğer din mensupları ile ilişkilerinde ne ifade ettiği konusu üzerinde, özellikle Kelam, Tefsir ve İslam Hukuku araştırmacılarının dikkatlerinin yoğunlaşmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Tebliğim, iki kavram üzerinde odaklaşmaktadır. Bunlardan birisi “kapsayıcılık”, diğeri de din olarak “İslam” dır. Burada, kapsayıcılığın tanımları üzerinde durmak yerine kapsayıcılığı, bir dinin, kendisini merkeze oturtarak diğer dinleri dışlamaksızın tanımladığı ve onlara bir değer, bir konum attettiği yaklaşım olarak tanımlamakla yetineceğim.

Dinlerin kapsayıcılığı ile ilgili fikirler, düşünceler, eskiden beri bulunmasına rağmen “kapsayıcılık” kavramı, yeni bir kavramdır. Bu kavramı literatüre kazandıran Hıristiyan dünyadır. Ancak, kapsayıcılık konusunda Hıristiyanlıktan başka din mensuplarının da kendi dinlerinin kapsayıcılığı ile ilgili fikirler ileri sürdüğü görülmektedir. Örneğin bazı Hindu düşünürler, Hinduizm milli bir din olmasına rağmen, bu dini, diğer din ve inanç sahiplerini de kapsayacak şekilde sunma gayreti içerisindeyler. Onları böyle bir arayışa, özellikle Misyoner faaliyetleri ve sömürgecilik itmiştir. Daha önce kendi iç dinamikleri ile devam eden Hindu inancı başka inançlar konusunda açık hükümlere sahip değildi. Misyonerlerin ve sömürgecilerin Hindistan’a hem siyasi ve ekonomik

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Türkiye Dinler Tarihi Derneği Genel Saymanı)

bakımdan egemen olması hem de onlara kendi dinlerini empoze etmeleri, Hindular arasında aynı şeyleri Batı dünyasına karşı kendilerinin de yapabileceği fikrini uyandırdı. Bunun sonucu olarak kast sistemine dayanan ve milli bir din olan Hinduizm'in diğer insanlara nasıl hitap edebileceği tartışmaları ortaya çıktı. Onlar, dinlerinin kapsayıcı olduğunu göstermek için, dinlerindeki, "avatar" inancını devreye soktular.

Hindu inancına göre, evrendeki kozmik düzen, zaman zaman tehlikeye girmektedir. Böyle durumlarda Tanrı Vişnu, bu düzeni yeniden sağlamak için inmekte bedenleşmektedir. İnışlerinin birinde Tanrı Vişnu, Tufan olayında balık olmuş, gemide bulunanlara yol göstermiştir. Bir defasında insan-arşlan olarak yer yüzünü yıkmak isteyen dev bir şeytanı öldürmüştür. Tanrı Vişnu'nun en önemli avatarlarının ikisi de Rama ve Krişna olarak bedenleşmesi kabul edilmektedir. Hinduizmin bütün din ve inançları kapsadığını öne sürenler, bu inanca dayanarak, Buda'nın, Hz. İsa'nın ve Hz. Muhammed'in de Tanrı Vişnu'nun bir avatarı olduğunu söyleyebilmektedirler.¹ Böylece, insanlar, hangi dinden olurlarsa olsunlar, sonuçta Hinduizmin kapsamına girmekte, bu din kurucularının getirdiği değerler, Hinduizm'in malı sayılmaktadır.

Kapsayıcılık kavramı, özellikle II. Vatikan Konsilinde, Katolik Kilisesinin Kilise'yi kapsayıcı olarak kabul etmesi ile Hıristiyan ilahiyatçılar tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Daha önce diğer inançları dışlayıcı bir yaklaşımda bulunan Katolik Kilisesi, II. Vatikan konsili ile bu pozisyonunu terk ederek kapsayıcı bir anlayış geliştirmiştir.

Konsilin ilk yayınladığı kararlar (21 Kasım 1964), Lumen Gentium - kilisenin yapısı ile ilgili-, Unitatis Redintegratio (ökümenizm) - Hıristiyanların birleşmesi sorunu ile ilgili- ve Orientalium Ecclesiarum - Doğu Katolik Kiliseleri ile ilgili- olmuştur. Konsil, bu kararları ile diğer Hıristiyanları kapsayıcı bir bakış açısı oluşturmuş, diğer dinleri ve dini olmayanları da kapsayacak bir bakış açısının temelini ortaya koymuştur.

Lumen Gentium'un giriş kısmında; İsa'nın tüm insanlar için kurtarıcı olduğu vurgulanmıştır. Hemen sonraki kısmın başlığını da "Tüm İnsanları Kurtarmayı İsteyen Baba'nın Planı" olarak tespit etmiştir. Bu kısımda, bütün evreni Tanrı'nın yarattığı ve onun, tüm insanların ilahi hayatı paylaşmasını istediği vurgulanmıştır. Daha sonraki bölümlerde de "Tanrı'nın Halkı" tanımı yapılmış, Kilise'nin yapısı belirlenmiş ve Hz. Meryem'in Tanrı'nın kurtuluş planındaki yeri açıklanmıştır.

---

¹ Bkz. Jean Varenne, "Hinduizm", *Din Fenomeni*, (Çev. Mehmet Aydın), 3. Baskı, Konya 2000, 302-306.

II. Vatikan Konsili, 18 Ekim 1965'te yayınladığı Nostra Aetate, (Kilise ve Hıristiyan Olmayan Dinler) ve 7 Aralık 1965 tarihinde yayınladığı Gaudium et Spes, (Bu Zaman Dünyasında Kilise) kararlarıyla Katolik Kilisesinin diğer Hıristiyanlar, Hıristiyan olmayan dinler ve diğer insanları da kapsayan teolojik sistemini kurmuştur.²

II. Vatikan Konsili kararlarındaki Tanrı'nın kurtuluş planına göre, merkezde Katolikler yer almaktadır. Katoliklerin dışındaki ilk çemberde Ortodoks mezhebindeki Hıristiyanlar, daha sonraki çemberde Protestan mezhebindeki Hıristiyanlar, daha sonraki çemberde Yahudiler, Yahudilerin dışındaki çemberde Müslümanlar, daha sonraki çemberde diğer din mensupları, en dıştaki çemberde de dini olmayan insanlar ve ateistler bulunmaktadır. Bu tasarıya göre, kurtuluşa en yakın olanlar, Katolik Kilisesinin öğretilerine en yakın inançları bulunanlardır. Bunları, inanç ve dindarlık durumuna göre diğerleri izlemektedir. Hıristiyanlar, Hıristiyanlıktan sonra gelen İslam'ı da kapsayabilmek için Kutsal Ruh'u devreye sokmaktadırlar. İslam dininin getirdiği evrensel ilkeleri, Tanrı'ya samimiyetle yönelen insanlara Kutsal Ruh'un bağıışı şeklinde yorumlayarak, bu ilkeleri de Hıristiyanlığın malı olarak tanımlamaktadırlar.

Katolik Kilisesi, Dinler Arası Diyalogu bu temel üzerine oturtmaktadır. Diyalogdaki amaç, diğer insanlara, onları dışlamadan, kendi inançları ve dini tecrübeleri içerisindeki Katolik değerleri göstermektir. Başka bir ifadeyle, diğer inanç sahiplerine, bir bakıma Katolik inançla ne kadar ortak inanca sahip olduklarına şahitlik ettirmektir. Buradaki amacımızın, Katolik Kilisesinin diyalogdaki hedefinin, merkeze oturttukları Katolik öğretiyi, diğer inanç sahiplerini çekmek istemelerinin yanlış veya doğru olduğunu göstermek olmadığını belirtmek isterim. Çünkü, "diyalog" kavramı, her ne kadar Hıristiyanların oluşturduğu bir kavram olsa da tüm dinlerin kendi açılarından bir diyalog anlayışlarının bulunmasına engel değildir. Nitekim, Müslümanlar, tarih boyunca diğer din mensupları ile diyalogu her zaman devam ettirmişlerdir. Günümüzde önemli olan, "Dinler Arası Diyalog" içinde olan tüm tarafların kendilerinin ve karşısındakilerin durumlarını iyi tespit edebilmeleridir. Her din, kendisinin ve diğer dinlerin kendisine göre konumlarını belirlemelidir. Ancak böyle olduğunda anlamlı bir diyalogdan söz etmek mümkün olabilir.

İslam dinine mensup insanların, İslam dininin diğer dinler karşısındaki konumunun nasıl olduğunu sağlam temellerle belirten ve bu konumlarının diğer din mensupları ile ilişkilerinde nasıl bir tutum izlemeleri gerektiğini

² Söz konusu kararlar için Bkz., Vatican II Les Seize Documents Conciliaires, sous la direction du Paul-Aime Martin, Fides, Montreal, 1967.

çerçeveleyen bir anlayış birliğinde olduklarını söylemek bize göre zor görünmektedir. Bunun sebebinin de, bu konulara fazlaca ilgi gösterilmemesi olduğu söylenilebilir.

Diğer din mensupları, dinlerinin kapsayıcı olduğunu ispat edebilmek için her türlü zorlayıcı yorumlara yönelmelerine karşın Müslümanlar, bu konuda fazla gayret içerisine girmemektedirler. İslam dini, özünde tüm insanları kapsayan bir dindir. İslam dininin kapsayıcılığı, doğrudan doğruya kutsal kitabına dayanır. Halbuki diğer dinlerin kapsayıcılığı konusu, o dinlerin ilahiyatçılarının yorumlarında kendini gösterir.

İslam dini, ilk insandan kıyamete kadar tüm insanları kuşatan bir dindir. İlk insan olan Hz. Adem, aynı zamanda ilk peygamberdir. Dolayısıyla Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar oluşan bütün din ve inançlar orijinal halleri ile "İslam" kabul edilir. Çünkü Kur'anıkerim, geçmiş her millete uyarıcı, elçi ve yol gösteren gönderildiğini bildirir.³ Ayrıca Kur'anıkerim, her millete kendi dilinde peygamber gönderildiğini,⁴ İnsanların akletmeleri için de Kur'an'ın Arapça indirildiğini vurgular. Kur'anıkerim'de; Allah: "Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım ve din olarak İslam'a razı oldum"⁵ buyurarak, son dinin İslam dini olduğunu gösterir ve İslam'dan başka din güdeninkinin de kabul edilmeyeceğini belirtir.⁶ Ayrıca Kur'anıkerim'de, Allah'ın, elçi göndermedikçe azap etmeyeceği de insanlara bildirilmektedir. Dolayısıyla, tüm toplulukların inançlarının içinde İslam vahyi korunabildiği ölçüde vardır.

Kur'anıkerim'den belirttiğimiz ayetlerin ışığında, İslam'ın kapsayıcılığını şu şekilde izah etmeye devam edebiliriz. Allah, her kavme, kendi diliyle peygamber göndermiştir. Allah'ın gönderdiği peygamberler, sadece Kur'an'da adı geçen peygamberler değildir. Bu hususu, bizzat Kur'anıkerim vurgulamaktadır. Kur'an'da, Hz. Muhammed'e hitaben Allah; "Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını da sana anlatmadık..."⁷ buyurmaktadır. Bir hadiste de 124 bin peygamber gönderildiğinden bahsedilmektedir. İslam dinine göre, peygamberler arasında "peygamber" olarak fark bulunmasa da yerine getirdikleri görev ve konum açısından büyük farklılıklar vardır. Bazı peygamberlere kitap verilmiş, ondan sonra gelen peygamberler onların getirdiği ilkeleri devam

³ Bkz. Fatır, 24; Nahl, 36; Rad, 7.

⁴ İbrahim, 4.

⁵ Maide, 3.

⁶ Al-i İmran, 85.

⁷ Nisa, 164.

ettirmiştir. Bazı peygamberler, bazılarının yardımcısı konumundadır. Ayrıca, Kur'anikerim'de farklı vahiy şekillerinden bahsedilmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz açıklamalara dayanarak biz, Hz. Muhammed'den önce, buldukları bölgede, insanları doğruluğa, ahlaklı olmaya, salih amel işlemeye çağıran insanlardan bir çoğunun peygamber olabileceğini söyleyebiliriz. Bunu söylediğimizde, Kur'anikerim'in niçin sadece Arapların bildiği olaylardan bahsettiğinin, Hz. Muhammed döneminde, dünyada çok sayıda mensubu bulunan Budizm'den, Hinduizm'den, Konfüçyanizm'den, Taoizm'den niçin bahsetmediğinin izahını da yapabiliriz. Allah, Kur'anikerim'i "anlayabilmeleri için Arapça gönderdiğine" göre, Arapların bilmediği olaylardan niçin bahsetmediği sorusunu da sormayız.

İslam dini; her doğan çocuğun İslam fitratı üzere doğduğunu, daha sonra onu annesi babası Yahudi ise Yahudi, Hıristiyan ise Hıristiyan, Mecusi ise Mecusi yaptığını kabul eder. İslam dininin bu kabulünün, insanların sosyolojik, psikolojik, kültürel olarak çevrelenmiş olmalarından dolayı İslam fitratı üzere doğdukları halde İslam dinini kabul etmeyecekleri anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu husus insanın doğal yapısını ortaya koymaktadır. Çünkü, günümüz dünyasında, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan insanların iletişim araçlarından edindiği İslam imajının hiç de iyi olmadığını kabul etmek gerekir. Bu şartlar altında, İslam dinini duyduğu halde kabul etmeyen insanların bulunması tabiidir. Bu durumda olan insanları Müslümanlar nasıl algılayacaktır? Onlara yaklaşımları nasıl olacaktır? Bu konular üzerinde de yoğunlaşmak gerekmektedir.

Yukarıda belirttiğim sorunların çözülebilmesi için, İslam'ın kapsayıcı olduğunun farkında olan insanların özellikle üzerinde durmaları gereken birisi inanç birisi de davranış ile ilgili olan sadece iki konu vardır. Bunlardan birisi Tevhid, birisi de ahlak konusudur.

İnanç bazında Müslümanların, diğer din mensupları ile ilişkilerinde üzerinde durmaları gereken en önemli konu, Tanrı'nın birliği konusudur. Çünkü, Tanrı konusunda, insanlar için en kolay anlaşılabilir ilke, Tanrı'nın bir olması ilkesidir. Dinler arası diyalogda, dinlerin birbirlerinden bir şeyler alabileceğini düşünen insanlar, Tanrı'nın bir olması ilkesinin en berrak bir biçimde İslam dininde olduğunu kabul etmektedirler. Hıristiyanlar, -filyok ekinin 1014 yılında resmen kabul edildiğini göz önüne alırsak- Teslis, üçlü birlik inancını yaklaşık on asır tartışmışlardır. Buna rağmen ben Hıristiyanım diyenlerden çok sayıda insanın bile üçlü birlik anlayışını kabul etmekte ne kadar zorlandıkları görülmektedir.

Avrupa ülkelerinde, “Hıristiyanlar” ile Kiliselerin Tanrı konusundaki fikirlerinin birbiri ile uyuşmadığını yapılan anketler açıkça ortaya koymaktadır. Daha yalın bir şekilde ifade edersek Avrupa halkları, kültürel olarak Hıristiyanlığı devam ettirmelerine rağmen Kilise’nin belirlediği dogmalara tam olarak inanmamaktadırlar. Hıristiyanlar arasında, İsa’nın Tanrı ve Tanrı’nın Oğlu olduğuna inananların sayısı, onun Tanrı ve Tanrı’nın Oğlu olduğuna inanmayanlardan daha fazla değildir. Örneğin, Fransa’da, vaftiz olmuş Hıristiyanlar arasında yapılan bir ankette, Allah’ın varlığına inananların oranı % 75 olmasına rağmen, onların % 36’sı İsa’nın Tanrılığına, % 32’sinin ise İsa’nın normal hayat sahibi olduğuna inandığını belirtilmektedir. Bu sonuç bize; % 84’ü Katolik olan Fransa’nın üçte ikisinin aslında Katolik öğretiyeye, Kilise’nin öğrettiği şekilde inanmadığını göstermektedir.

Tevhid inancı hangi dinden olursa olsun tüm insanları kendine çeken bir inançtır. Budizm gibi, sisteminde Tanrı’ya yer vermediği öne sürülen bir dinin mensupları ile konuşulduğunda, onların bir çoğunun da bir Tanrı’ya inandığı gözlemlenmektedir. Ayrıca, Budistlerin, fitratları gereği Tanrı arayışı içerisinde olmaları ve bu eksikliği gidermek ihtiyacıyla Buda’yı Tanrı konumuna getirdiklerini görmek de zor değildir.

İslam tüm zamanları, tüm insanları ve insanların tüm yönlerini kapsayıcı bir dindir. Bu dinin, üzerinde en çok durduğu konulardan birisi ise ahlak konusudur. Ancak, İslam bilginleri, İslam dininin genellikle hukuk ile ilgili getirdiği ilkelere önem vermiş, ahlak konusundaki insanlığa sunduğu değerler üzerinde fazla durmamışlardır. Bu yaklaşım, İslam dininin, sadece hukuk dini olduğu izlenimini ortaya çıkarmıştır. Halbuki, ahlaki temele dayanmayan hukuk olamaz. Bu yüzden de İslam hukuku diye adlandırılan disiplinin günümüzde uygulama alanı ve imkanı kalmamıştır. Halbuki, İslam dininin ahlak ilkelerine gereken önem verilmiş olsa idi, bu ilkeler, hukuku etkileyecek ve hukuku şekillendirecekti. İslam dininin ahlak ilkelerine, gerektiği şekilde önem verilmediğini, Türkiye’deki durum da açıkça göstermektedir. Bunu, İslam ahlakı ile ilgili kitapların az olmasından, olan kitapların da az satılmasından kolayca anlayabiliriz. Bu durum, Türk toplumunda, şekilciliğin ön plana çıkıp ahlaka dayalı din anlayışının geri planda kaldığını göstermektedir.

Sonuç

Sonuç olarak şunları söylemek mümkündür. İslam bilginleri, İslam dininin kapsayıcılığı üzerinde önemle durmalı, bu konuda günümüz şartlarını göz önüne alarak derinlemesine ve çok sayıda araştırmalar yapmalıdırlar. İslam dininin kapsayıcı olmasının, günümüz dünyasında yaşayan Müslümanların diğer din mensupları ile ilişkilerinde ne anlama geldiğini açıkça ortaya koymalıdırlar. Bu çalışmalarında, öncelikle tevhid inancı ve davranışlar üzerinde durulmalıdır. Çünkü, dini sahada, önce inanç sonra da bu inancın gereği olan ibadet ve salih amel gelmektedir. Dinler Tarihçileri ise, İslam'ın dayandığı peygamberlik kurumu ve vahiy anlayışlarının diğer din ve inanç topluluklarında nasıl tezahür ettiği üzerinde yapılan araştırmalara destek vermelidirler.

Tebliğimin sonunda belirtmek istediğim bir husus da diğer dinlere yaklaşımda “kurtuluş” merkezli bir yaklaşımın izlenmemesidir. Çünkü; her ne kadar felaha ereceklerin kimler olduğu ile ilgili olarak Kur'an'da bir çok ayet bulunsa da, insanlardan kimin cennete gideceği veya kimin cehenneme gideceği konusunda belirleme yetkisini Kur'an kimseye vermemiştir.